

חקר ועיון

בס"ד

הרב לוי מנחם

ההבחנה בין דור של "צמיחה" לדור של "חורבן"

בתוך מאמרו "נחמת ישראל" (מאמרי הראיה עמ' 281) קובע הרב ש"החטא היסודי שגורם גלות הוא מה שמהרס את התכונה האלוהית של האומה בכללה, את היסוד של הקדושה הלאומית הכוללת".

יש מקום לנסות ולהבין הקביעה של הרב, שאמר שסיבת הגלות היסודית היא המצב הלאומי הכללי, לעומת מה ששמע מדברי הגמ' ביומא (יט' ב') שביהמ"ק חרב בגלל שלוש סיבות: ע"ז, ג"ע ושפ"ד, או בגלל שנאת חנם בבית שני. מהגמ' שם משמע יותר שהסיבה היא מצבם של היחידים באומה, יצריהם, דחפי החיים הלא מרוסנים, התרבויות האליליות והשפעותיהן, הם שגרמו להדרדרות המוסרית- חברתית, והם שמנעו המשך גילוי השכינה בבהמ"ק ואת יציאת האומה לגלותה.

דור של צמיחה

נראה שיש להבחין בחיי האומה בארצה בין שני מצבים יסודיים הנבדלים זה מזה במהותם: מצב של "צמיחה" ומצב של "חורבן".

חיי האומה בארצה מאופיינים במצבים היסטוריים שונים של עליות וירידות מהבחינה הרוחנית והמוסרית. ישנם דורות כמו דורו של חזקיה, דור שבו "בדקו מִדָּן ועד באר-שבע ולא מצאו עם הארץ, מגבת ועד אנטיפטרוס, ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואישה שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה" (סנהד' צד' ב'). דורות אלו היו מאופיינים, בעליה רוחנית ומוסרית של האומה, למרות כל הבעיות הלאומיות-מדיניות, ת"ת מתפשט ברבים והיחידים המצוינים, אנשי המעלה, דברם נשמע.

לעומתם ישנם מצבים בהם האומה נמצאת בשפל מוסרי ורוחני כמו בדורו של אחאב. דור שבו נרדפו ונהרגו נביאי ד' ושעליו מעיד הכתוב שהיו בו רק "שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו" (וטל"א יט' יח') וכן בבית שני אפשר למצוא דור כמו דורו של ר"י בן אלעאי, שבו למרות התנאים הכלכליים הקשים שנוצרו לאחר חורבן ביהמ"ק ודכוי מרד בר-כוכבא, היה ת"ת נפוץ ברבים ש"היו ששה תלמידים מתכסים בטלית אחת ועוסקים בתורה" (סנהדרין כ' א') ושעליו דרשו חז"ל את הפסוק במשלי (לא' ל') "יראת ה' היא תהלהלל". לעומתם ישנם דורות כמו דורו של אלכסנדר ינאי (או הורקנוס) ש"הרג בכל חכמי ישראל והיה העולם משתומם" (קידושין סו' א' וכן כמסופר ביוסיפון כט' ולג').

אך למרות כל הפער הרוחני העצום שבין תקופה לתקופה, ולמרות אותם הירידות

המוסריות הנוראיות של רדיפה ורצח נביאי ד' וחכמי התורה, איחדה אותם ההתאפשרות של "הזרחת גאון האומה", דהיינו החיים הלאומיים הגלויים, היתה בהם בהחבא יכולת גנוזה לצמוח לקראת תכליתם המוסרית העליונה. נכון, חיי התורה והמוסר לא עמדו תמיד בשיא זהרם בחיי האומה בארצה ולא תמיד תפסו את המקום המרכזי בחברה הישראלית, אבל כל-עוד לא נגעו ופגמו החטאים - חטאי היחידים, בכוח הקיבוץ והמשטר של האומה, בתכונות-החיים הציבוריות, ובאותם המאויים המשותפים המאגדים את היחידים וכוללים אותם לחטיבה לאומית משותפת, כל-עוד לא פעלה התכונה הלאומית בניגוד לעצם יסודה המוסרי העליון - עדיין לא היה הכרח לדכא את חיי הציבור הישראלי על קלקוליו ולפזרו בין העמים. עדיין אין צורך לבטל את כל מערכות השלטון והממשלה העצמאית של האומה בארצה. וכך הם דברי הרב ב"אורות" (עמ' קה):

אמת הדבר, שאחרי שכבר יצאה התכונה הלאומית לעולם ונתגלמה בהייה מוחשית קנתה לה גם בישראל-סבא כוח קיום והייה מצדדים שונים ומפחדים. ומדי השתפלה מחביון-עוז האלוהי, לקחה לה אורחות עולם כאלו המסתעפים מהמסיבות הסבוכות אשר לחיי החול, הכללים את כל תביעות החומר והרוח של האדם ושל החיה שבקרבם גם יחד. אבל גם בכל ירידותיה לא נמחק מן התכונה הלאומית חותם מקודה ולעולם קיימת היא יניקתה בסתר פנימיות היותה מהצינור העליון של האידאה האלוהית.

במצב הרוחני של דור המדבר, שבו כוח החיים של הלאומיות הישראלית התעלס והתאחד עם האידאלים הכלל-אנושיים היותר זכים והיותר מוסריים. במצב ההיסטורי הזה, שבו התאחדו האידאה הלאומית הישראלית במעמקי האידאה האלוהית הצלולה, אחדות אשר הולידה באומה הישראלית את הכשרון והיכולת, להתאים את הצרכים הנפשיים הנמוכים של האדם, אל המחשבות הרוחניות והרעיונות היותר נעלים ואציליים ולסדרם בארגון חברתי ולאומי. ממצב אידאלי נפלא זה ירדה האומה להגדיר את עצמה בגדרים ברורים, בעולם פוליטי-מעשי, שבגבולות החומר - היא ניגשת לכיבוש הארץ ולישובה ע"י דור ההתנחלות והדורות שבאו אחריו.

זמן ירידת והגשמת האידאלים במעשיות

בזמנים כאלו, של ירידת האידאלים ע"י התעסקות מעשית-לאומית, יכולים לצמוח בקרב האומה תנועות וזרמים חברתיים בעלי גוון מטריילסטי-כוחני. "אנשים בעלי חומר חזק וגס, וחסרי רוח אצילי, המתיש עפ"י רוב את היחש הנפשי אל החומר" (עפ"י אוהת"ש יב' יב'). השקפת עולמם של אנשים אלו לא תהיה מתאימה לרוח האומה היותר פנימי. נושאי המשרות הציבוריות שיקומו מהם, לא יתמסרו בלב שלם לבית הגדול והקדוש, אשר שם ד' צבאות יושב הכרובים נקרא עליו - לבית המקדש. הם גם לא יהיו אנשים, אשר יודעים את שמו לדבקה בדבריו ובדרכיו בכל ליבם ובכל נפשם. אך מצד שני גם לא יבואו להתערב להרוס בצורה שיטטית את עמידת "המשטר הפנימי" בישראל על כנו, דהיינו את הזרם המקורי של מסירת התורה בישראל מדור לדור, המשכיות חיי תורה שבע"פ לא תפסק. הם אולי יחזקו וידגישו את צורת החיים

החומרית והאסטטית, הקשורה לצדדים החיצוניים שבמציאות, ואף ירדפו את לומדי התורה אם יראו את הנהגתם כמתנגדת לשלהם) אך עם זאת ישתלבו במהלך החיים הציבורי במובן החיובי, כלומר בהמשך ההתקשרות וההתבססות של חיי האומה בארצה בצורתם המקורית, ולא ינסו ליצור לאומה אורח-חיים דתי חדש הלקוח ממקורות נכריים (עפ"י אגר' ג' קנו'-קנח').

מצבים היסטוריים כאלו היו למשל בתקופת המלך עמרי בבית ראשון ש"זכה למלכות, מפני שהוסיף כרך אחד בארץ-ישראל" (סנהד' קב' ב') אך "עשה הרע בעיני ד' וירע מכול אשר לפניו" (מלכ' א' טז' כו'). או למשל בתקופת הורדוס בבית שני, ש"כבש ערים רבות וערים רבות בנה - את שומרון ואת אלמן, שם בנה מחוז (נמל) לאוניית הבאות לשם ויבנה אותה מעשה גדול ועוד ערים רבות זולת אלה - ולא תיספרנה מרוב" ובעת רעב בארץ "הוציא כסף וזהב מאוצרותיו לעזור בהם את העם והשביע בחוכמתו את כל ארץ יהודה ויצו לאופים לתת לחם לזקנים ולחולים, ולבריאם וליתר העם הבחורים נתן חיטים", אך עם כל זאת הרג באכזריות גדולה את כל צאצאי בית החשמונאים ואת כול אשר חשב לאויבו, "אף חלל את התורה בבנותו בירושלים בירניות גדולות משיש ומאבן לבנה עליהם חקק את תמונת הגויים אשר כבש" ובבנותו בתי שעשועים עפ"י הסגנון הרומאי הנהוג בזמן ההוא (עפ"י יוסיפון נה').

וכך היה אפילו בתקופת "תור-הזהב", של בנית בימה"ק ע"י שלמה המלך. פעולה שכל ענינה רוחני, אבל נזקקה לעזרתם של "הצידונים היודעים לכרות את העצים מן הלבנון לבנית בית ד' יותר טוב מבני-ישראל" (עפ"י מלכים א' ה'). בתקופות מעין אלו מופיעים באומה כוחות הנושאים בעול צרכי הציבור, דואגים לרווחת העם ולביסוס שלטונו החומרי בארצו, אך עם זאת רחוקים בתודעתם ובאורח חייהם הפרטי מהאידיאל הרוחני-אלוהי, שהוא הוא נשמת החיים לכל סידור ציבורי וחומרי באומה.

את "הלבנים אל הבנין" יכולים לשאת גם אותם שאינם חודרים אל עומק סוד הישרים (תהי' קיא' א' ומשלי ג' לב') אשר ישבו בו, ולא רק הלבנים, כ"א רשאים הם להיות המנצחים על המלאכה, אבל בבוא תור סוד הישרים לגלות אז יבורר הרבר: "זשבתם וראיתם בין צדיק לרשע. בין עובד אלהים לאשר לא עבדו" (מלאכי ג' יח') ומ"מ אין שטר כל בריה מתקפה (פסחים קיח' א') ועל פי פועלם ימצאו כל העוברים את ערכם בזרזן האומה לזרות יבוא. וסוף כול סוף יצדק קודש (ע"פ דניאל ח' יד') [אג' ג' קנח].

בדורות כאלו החיים הלאומיים שועטים ושוטפים במרץ רב. ומתפתח "המרץ והחפץ לרדוף ולהשיג, לכוון את המבוקש ע"י דרכים מעשיות והתגלות הכוח" (אורחת"ש יב' יב') האידיאל הלאומי צומח ומשתכלל בצורותיו החומריות. ולכאורה נראה שאין כל קשר לצמיחה הזו, עם האידיאל האלוהי המרכזי של השראת שכנה בישראל. אך באמת, בהחבא, מתחת לפני השטח הגלוי מעבר לתסיסה החומרית, הולכת ומשתכללת גם האפשרות של הזרחת גאון האומה וצביונה הרוחני המיוחד. עד שבמהלך היסטורי של דור, או דורות, יזדככו כוחות החיים הלאומיים ויטהרו המחשבות, ויבוא התור בו שני האידיאלים האלוהי והלאומי ישובו להתאחד כבאותם ימים נפלאים של דור המדבר, דור מתן-תורה ואולי אף יותר.

דור של חורבן

אבל כשהמצב איננו כזה, כאשר

"עוונות אבותינו הורידו כל-כך את כנס"י ממרום גבורתה וקדושתה. חסאת הקהל רחבה וגדלה כל-כך, נתרחקה האידאה הלאומית בריחוק קיצוני מהאידאה האלוהית ומבול הקלקולים שטף עד צואר - כל עין - בשר לא יכלה כבר להכיר כלל את הרושם הנשאר מהשפעתה של האידאה האלוהית על התכונה הלאומית הפרועה והמדולדלת. (אורות קו')."

אז מופיעים בחיי האומה בארצה המאפיינים המיוחדים לדור של חורבן. לא רק בחיי היחידים שולטות נטיות הרשע וההשפעות האליליות, אלא אפילו לכוח הקיבוץ והמשטר של האומה הם חדרו. כי "גם הרוח הלאומי יוכל לקבל טומאה. כמו רוח אדם פרטי, יכול גם הוא לשאוף שאיפות רעות ושפלות" (אורות סג').

העונות של ע"ז, ג"ע, ש"ד ושנ"ח של היחידים התפשטו בצורה כל-כך מחרידה, עד שפגמו באוירה החברתית הכוללת. החיים הציבוריים, הפכו כל-כך מושחתים ומשופעים במידות רעות, עד שאפילו היו בדור לומדי תורה והיו יחידים שהתעלו מעל המצב ההמוני הירוד, לא היתה להם שום יכולת השפעה. יתר-על-כן, גם "המחשבות האלוהיות היותר עליונות ומקיפות של זוהר קדושת אבות ואור תורת חיים" (מאמרי הראיה עמ' 281) מזדהמות על-ידי האופי הציבורי הנשחת. האוירה המקולקלת חודרת עד למחשבות של הלומדים עצמם. מכוערת היא התורה כשאינ עימה דרך-ארץ של יושר והגינות אלמנטריים (עפ"י אבות ב' ב').

שוב אין זו לאומיות מעשית שמגמתה שיפור ושיכלול חיי האומה במובן החומרי והחיצוני, ואשר גנוזה בה היכולת הרוחנית והמוסרית העתידיה. וגם אין אלו גם אותם נושאי המשרות הציבוריות המוזכרים לעיל ששומרים על זיקה כלשהי, אפילו מתוך לאומית-גרידא לדבר ד'.

על מצב כזה שוב אי-אפשר לומר ש"בכללות האומה דבר ד' הוא לקו בהליכות החיים" (אגר' ג' קנח') הנתק בין שתי האידאות מגיע לקיצוניות כזו ששוב אי-אפשר להכיר בחיי הלאומיות הישראלית איזו תשוקה ואפילו מסותרת לחיים האלוהיים וחימוד הגשמתם.

במצב כזה נוצרות שלוש תוצאות שיוצרות את החורבן:

א. החיים הציבוריים שוב "אינם נותנים לתכונת החיים של כל יחיד להתרומם לטהרתו וקדושת שאיפתו" (מאמרי הראיה עמ' 283). דהיינו גם אם כבר קימת ביחיד השאיפה להרים את מעלת חייו למצב של טוב מוסרי ולהגשימו, עומדים הציבור והחברה סביבו כמכשול להגשמת השאיפה.

ב. הם "מאפילים את ההארה האלוהית מהאיר ברום ערכה באומה" (שם) דהיינו האידאל היסודי של הקמת האומה הישראלית. שהוא העמדת האידאה האלוהית כחיה וכמושלת בציבור בעל מדינה פוליטית וסוציאלית אינו ניכר בה כלל.

ג. "מעכבים את השווי האלוהי ואת המנוחה הדרושה לסדרי החיים הציבוריים כדי שישבו מעצמם להתרומם ולהתעלות כפי טבע הנשמה הלאומית-אלוהית הקדושה ביסודה" (שם) דהיינו ההתעבות והירידה של האידאלים הכרוכים בהתעסקות חומרית וחברתית כל-כך גדולה, עד שמהומת-החיים חוסמת כל דרך של תשובה אפשרית,

על-מנת שיחזרו סדרי החברה לרום מעלתם האצילית והמקורית ויראה בהם לעין-כל הצדק האלהי.

לאומיות מושחתת כזו משפיעה על היחידים ועל העולם כולו זרמי חיים עכורים של דימויות אליליים. "הצד הרע שבציבור נשחת, הוא יותר מפורסם מהצד הטוב הגנוז ביחידיו והוא מוצא את כלי מושחתו מוכנים ע"י כוח הקיבוץ והמשטר של האומה" (שם) כאשר הלאומיות קודרת ונופלת מתוך זוהמתה וריקבונה הפנימי-מוסרי היא משרישה בלב יחידיה השרשות רעות, אשר שוב אין ליחיד די מוסר ודעת לעמוד כנגדן - גם אם ירצה להיטיב את דרכיו, במצבים שכאלו, הרי שנטיתו הלאומית הטבעית להדבק באומתו תמלא אותו ברוע וקדרות - כמצבה היא.

"על-כן טהרה צריך הוא הרוח הלאומי, טהרה ממקור הטהור האלוהי" (אורות סג'). במעמד כזה שבו כבר נרקבה הלאומיות עצמה והיא זו המשפיעה על נושאי הרס ושמוון, מוכרחת להופיע כתהליך בלתי-נמנע "האחות רחמניה-אכזריה", הניתוח חייב להתבצע והאומה מאבדת את משטרה העצמאי והיא גולה מארצה. רק בתום ה"ניתוח", בהזדכך רוחה הלאומי תוכל לחזור לארצה - למצבי הצמיחה השונים.

מקורות:

- א. מאמר "נחמת ישראל" (מאמרי הראיה עמ' 279-294).
- ב. אגרות הראיה ח"ג עמ' קנו'-קנט'.
- ג. מאמר "למהלך האידיאות בישראל" (אורות קב'-קיח').
- ד. מאמר "נשמת הלאומיות וגופה" שבתוך "זרעונים" (אורות קלב'-קלד').
- ה. אורות התחיה סע' ט'.
- ו. אורות התשובה פרק יב' סע' יב'.
- ז. יוסיפון (הוצאת הומינר).